

Radu POPICA

TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE ÎN ARTA TRANSILVĂNEANĂ. CAZUL PICTORULUI BRAȘOVEAN HANS BULHARDT

Arta transilvăneană modernă își definește caracterul particular prin coexistența tradiției cu modernismul, prin conviețuirea unui spirit conservator cu interesul pentru inovație. Rezultă o imagine contrastantă și paradoxală. Modernismul se inserează într-un cadru tradițional care-și păstrează vitalitatea până în perioada interbelică. Pătrunderea elementelor noi de limbaj plastic, experiențele moderniste, nu determină declinul manifestărilor artistice tradiționale de factură academistă, realistă și romantică, prezente în continuare la un nivel cel puțin egal.¹ Cercetătorii care s-au aplecat asupra fenomenului artistic din spațiul intracarpatic au constatat că modernismul și-a exercitat influența într-un mod particular, fără a îmbrăca un caracter iconoclast, revoluționar, „elementele de modernitate grefându-se, de cele mai multe ori, pe o structură tradițională”². Artiștii transilvăneni au receptat inovațiile în mod selectiv, adaptându-le atât valorilor tradiționale, cât și propriului temperament artistic. Doina Udrescu observa, cu privire la arta transilvăneană din secolul al XIX-lea, că „asistăm la un amalgam de orientări și stiluri artistice, la un soi de eclecticism”³. Observația poate fi extinsă la arta modernă din Transilvania considerată în ansamblul său. Creația artiștilor transilvăneni se prezintă ca o sinteză originală între diferite tendințe și orientări, consonantă cu spațiul multicultural al provinciei natale. Artiștii a căror operă, chiar și parțial, poate fi clasată fără echivoc într-un anumit stil constituie mai degrabă excepția. Reținerea este o altă trăsătură specifică demersului artistic din spațiul transilvănean. Reveniți de la studii, artiștii se văd nevoiți să adopte mijloace de exprimare moderate pentru a câștiga aprecierea unui public tributar unei mentalități provinciale și conservatoare.

Perioada de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea – epocă de rapide transformări și reconfigurări, în care s-au pus bazele modernismului – reflectă cel mai fidel acest tablou complex. Ne propunem în continuare să stabilim în ce măsură aceste trăsături caracteristice pentru modernitatea spațiului plastic transilvănean se regăsesc în creația pictorului brașovean Hans Bulhardt.

Artistul s-a născut în 1858 la Câmpulung Moldovenesc, în familia unui locotenent de intendență originar din Brno (astăzi în Cehia). Mama provenea dintr-o familie transilvăneană, ce avea și rădăcini românești. Îndatoririle de serviciu ale tatălui său au făcut ca familia să se stabilească pe rând în Cernăuți, Cluj, Deva și Mediaș. Pictorul a urmat cursurile Gimnaziului din Sibiu – secția reală, unde profesor de desen era Carl Dörschlag⁴, îndrumătorul unei întregi generații de artiști transilvăneni. Aici a primit primele lecții de pictură și desen. În 1878, după absolvirea Gimnaziului, pleacă la Viena, unde se va înscrie la Academia de Arte Frumoase.⁵ A avut ca profesori pe Eduard von Lichtenfels⁶, Hans Makart⁷ și Leopold Carl Müller⁸. Petrece opt ani în cadrul Academiei, urmând atât cursul general (Allgemeine Schule), cât și cursul aprofundat (Meister-Schule). Se dovedește un student

¹ Amelia Pavel, *L'espace transylvain et l'art modern*, în vol. *Simboluri, surse, idolatrii în arta modernă*, București, Ed. DU Style și Atlas, 1999, pp. 127-129 și p. 132.

² Iulia Mesea, Elena Popescu, *Emerich Tamás 1876–1901*, (catalog de expoziție), Muzeul de Artă Brașov, 2001, pp. 23-24.

³ Doina Udrescu, *Arta germană din Transilvania în colecțiile Muzeului Brukenthal din Sibiu (1800-1950)*, Sibiu, Editura Forumului Democrat al Germanilor din România, 2003, vol. I: *Pictură, sculptură*, p. 51.

⁴ Carl Dörschlag (1832-1917). Pictor german. În 1862 se stabilește în Transilvania, fiind profesor de desen la Reghin, Mediaș și la Sibiu, din 1870.

⁵ Axente Banciu, *Pictorul Hans Bulhardt*, în „Țara Bârsei”, IX, 1937, nr. 6, pp. 548-549.

⁶ Eduard Peithner von Lichtenfels (1833-1913). Profesor de peisagistică la Academia de Arte Frumoase din Viena.

⁷ Hans Makart (1840-1884). Pictor academist și decorator. Profesor de pictură istorică la Academia de Arte Frumoase din Viena. Cunoscut mai ales pentru compozițiile sale cu subiect istoric.

⁸ Leopold Carl Müller (1834-1892), supranumit Müller Egipteanul. Peisagist. Celebru în epocă pentru picturile sale cu subiect oriental. Din 1878 profesor la Academia de Arte Frumoase din Viena.

conștiințios, la absolvire obținând titlul de profesor și pictor academic.⁹ În paralel, urmează doi ani cursurile Institutului Politehnic și studiază arhitectura timp de trei ani cu Theophil Hansen¹⁰. Bulhardt frecventează cercurile studențimii române din capitala Imperiului Habsburgic, devenind, se pare, chiar membru al societății academice „România Jună”.¹¹

Viața artistică vieneză trecea, în deceniile opt și nouă ale secolului al XIX-lea printr-o perioadă de febrilă creativitate. Atunci se prefigurează elementele unui limbaj artistic care a înrâurit arta Europei Centrale până spre 1914. Se afirmă motive simboliste și chiar unele elemente de limbaj preexpresionist. Academismul și cultura vieneză se transformă profund sub influența lui Hans Makart. Pictura sa, excelând prin decorativism și remarcabile calități coloristice, anunță Sezession-ul vienez. Peisagistica austriacă, în descendența peisajului Biedermeier, a resimțit puternic influența Școlii de la Barbizon și chiar ecouri ale impresionismului. Rezultă o manieră peisagistică originală, așa-numitul *impressionism atmosferic*/*Stimmungsimpressionismus*. În cadrul său s-a impus studiul direct al naturii, tratarea realistă a subiectului, acompaniată de note lirice, interesul pentru surprinderea efectelor atmosferice și o paletă cromatică luminoasă. Cel mai important reprezentant al său este Jakob Emil Schindler¹².

Bulhardt figurează printre artiștii care expun în cadrul primei expoziții de artă plastică din Transilvania, organizată la Sibiu în 1887. În cadrul expoziției sunt prezentate publicului câteva sute de lucrări aparținând unor artiști de prestigiu din spațiul artistic german: profesorii pictorului – Hans Makart și Eduard von Lichtenfels –, Friedrich von Amerling, Hans Ludwig Fischer, Franz von Dreffeger, Johann Sperl etc. Participă și artiști transilvăneni renumiți, cum ar fi Miklós Barabás și Carl Dörschlag.¹³ Prezența lui Hans Bulhardt în cadrul expunerii, alături de atâția artiști consacrați, este semnificativă pentru aprecierea de care se bucura tânărul artist. Această concluzie este întărită și de faptul că Muzeul Brukenthal achiziționează cu acest prilej una din lucrările sale.¹⁴

În 1889, după terminarea studiilor, Hans Bulhardt se stabilește la Brașov. Activitatea artistică din oraș traversa o perioadă mai puțin fastă, aflată în contrast cu intensă activitate din primul deceniu al secolului al XX-lea. Centrul artistic brașovean trăia încă în umbra Sibiului. Nu era activ niciun artist de valoare, cu excepția lui Mișu Popp, aflat la sfârșitul prestigioasei sale cariere artistice. Wilhelm Kamner renunțase din 1877 la activitatea didactică și artistică, devenind preot-paroh la Bod¹⁵, iar Friedrich Miess se afla încă la studii. Există însă un public avut și cultivat din rândurile căruia se puteau recruta comanditarii unor lucrări artistice. Brașovul, mai puțin conservator decât Sibiu, oferea un mediu promițător pentru un tânăr artist dornic de afirmare.

La sfârșitul secolului al XIX-lea arta transilvăneană traversa o perioadă de înnoire. Supremația academismului începea să fie pusă la îndoială. Un rol important în acest sens l-a jucat Carl Dörschlag, atât ca artist, dar și în calitate de pedagog. Elevii săi, Fritz Schullerus, Arthur Coulin, Octavian Smigelschi, Robert Wellman și Anna Dörschlag, s-au orientat „spre un demers plastic mai realist, bazat pe studiul naturii”¹⁶. Schematismul, rigiditatea și convenționalul sunt abandonate în favoarea unui limbaj pictural mai bogat, în care se regăsesc sugestii ale romantismului târziu, simbolismului și ale unui realism modulat de inflexiuni lirice. La cumpăna veacurilor se adaugă influențe Jugendstil și preexpresioniste. Nu lipsesc nici experiențele plastice derivate din pictura de plein air.

⁹ Axente Banciu, *loc. cit.*, p. 549.

¹⁰ Theophil Edvard Freiherr von Hansen (1813-1891). Arhitect danez. Reprezentant al clasicismului. Din 1846 s-a stabilit la Viena, realizând numeroase edificii publice.

¹¹ Axente Banciu, *loc. cit.*, p. 547 și p. 549.

¹² Jakob Emil Schindler (1842-1892). Peisagist. Influențat de pictura olandeză și Școala de la Barbizon. Membru de onoare al Academiei de Arte Frumoase din Viena și München.

¹³ Doina Udrescu, *op. cit.*, pp. 52-53.

¹⁴ *Ibidem.*, p. 172 (*Moară de vânt seara*, ulei pe lemn de arin, 20 x 30 cm, datat [18]87).

¹⁵ Radu Popica, *Wilhelm Kamner – un artist brașovean puțin cunoscut din secolul al XIX-lea*, în „Țara Bârsei”, Brașov, V (XVI), 2006, serie nouă, nr. 5, p. 96.

¹⁶ Rodica Irimie-Fota, *Forme și culori: Artele plastice sibiene de la izvoare în contemporaneitate*, Sibiu, 1983, p. 35.

La Brașov, Hans Bulhardt și-a desfășurat activitatea ca liber-profesionist. Era însă dificil pentru un artist să se întrețină doar din arta sa. Necesitățile materiale îl vor determina să accepte comenzi diverse. Pictează icoane, realizează pictura unor biserici din Brașov și împrejurimi (biserica Sf. Ioan, biserica Sf. Adormire din Piața Sfatului, tâmpla bisericii din Purcăreni), primind chiar propunerea de a picta catedrala ortodoxă din Sibiu¹⁷. A fost deosebit de apreciat ca pictor bisericesc. Axente Banciu¹⁸, care l-a cunoscut personal, lăsându-ne o prețioasă mărturie asupra sa, aprecia că este „o reală valoare în pictura bizantină”¹⁹. A activat și în calitate de restaurator. A restaurat câteva portrete de Mișu Popp și un portret din proprietatea lui Aurel A. Mureșianu.²⁰ În calitate de pictor-scenograf a realizat decorații pentru teatrele din Brașov, Sibiu, Sighișoara, Mediaș, Bistrița, Făgăraș și Sebeș.²¹

Activitatea artistică a lui Hans Bulhardt se întinde pe parcursul a peste cinci decenii, din deceniul nouă al secolului al XIX-lea până în 1937, an în care încetează din viață. Din vasta sa creație²², pictură și grafică, s-au păstrat relativ puține lucrări despre care avem cunoștință. Majoritatea se găsesc în patrimoniul Muzeului de Artă Brașov. Prin urmare, cunoașterea în profunzime a creației sale artistice este în mod inerent limitată de aceste circumstanțe. Cu toate acestea, chiar și așa fragmentară cum a ajuns până la noi, opera lui Hans Bulhardt este de natură să contribuie la cunoașterea unor aspecte ale artei transilvănene de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Dintre lucrările sale portretistice s-a păstrat un interesant *Autoportret*²³ (**Fig. 1**), realizat în perioada studiilor vieneze. Marcată de o notă romantică, lucrarea stă mărturie cu privire la calitățile sale de portretist. Pictorul se înfățișează ca o personalitate nonconformistă, afișând un aer boem. Văzută din profil, cu capul ușor întors spre privitor, figura artistului se profilează pe un fond neutru. Expresivitatea chipului este subliniată prin intermediul eclerajului dirijat. Gama cromatică sobră este redusă la esențial. Lucrarea dovedește abilitatea artistului de a surprinde esența unei individualități și familiaritatea cu operele similare ale maeștrilor genului.

Alte două lucrări, datate în anul 1896, ne demonstrează calitățile sale de portretist. Un adevărat studiu psihologic este *Portretul de femeie*²⁴, rămas neterminat, ce înfățișează o tânără surprinsă într-o atitudine contemplativă specifică portretelor academiste. Este vădit interesul pentru caracterizarea psihologică a modelului, pentru surprinderea trăirilor sale interioare. Un alt *Portret de femeie*²⁵ este tratat într-o manieră mai convențională. Chipul, văzut din profil, surprinde cu exactitate fizionomia și expresia modelului, fără a căuta transcenderea aparențelor exterioare.

Peisagistica lui Hans Bulhardt ne este mai bine cunoscută. Putem să urmărim evoluția sa, în linii generale, din perioada studiilor până în perioada interbelică. Peisajul prezentat de Bulhardt în cadrul expoziției de la Sibiu din 1887 (**Fig. 2**) dovedește similitudini evidente cu peisagistica Biedermeier și peisajele pictorilor austrieci din școala *impresionismului atmosferic* pe care neîndoielnic le cunoscuse la Viena. Motivul asupra căruia se oprește artistul este unul pitoresc. Compoziția se structurează pe o diagonală pronunțat ascendentă, contrabalansată de silueta morii și liziera pădurii.

¹⁷ Decorarea pereților cu fresce și pictura iconostasului au fost realizate, în cele din urmă, de pictorul Octavian Smigelschi, în colaborare cu Arthur Coulin.

¹⁸ Axente Banciu (1875-1959). Pedagog și publicist. Colaborator la numeroase publicații transilvănene. A editat revista „Țara Bârsei” (1929-1939). Membru de onoare al Academiei Române. Cfr. *Cărturari brașoveni (sec. XV- XX)*, Brașov, Biblioteca Municipală, 1972, pp. 25-26.

¹⁹ Axente Banciu, *loc. cit.*, pp. 546-547.

²⁰ *Ibidem*, p. 547 (Portretele protosinghelului Nicolae Popea, portretul preotului Neagoe Popea din Săcele și al soției sale, Voica, se aflau în colecția muzeului ASTRA din Brașov. Portretul lui Hagi Șandru, datat 1783, aflat în posesia lui Aurel A. Mureșianu).

²¹ *Ibidem*.

²² În perioada interbelică numeroase lucrări ale pictorului se aflau în colecții particulare. Numai fratele pictorului, Franz Bulhardt, a moștenit 60 de pânze. Cfr. Axente Banciu, *loc. cit.*, p. 546 și p. 549.

²³ Ulei pe pânză, 45 x 36 cm, semnat, datat 1886, inv. nr. 1331 Muzeul de Artă Brașov (în continuare MAB).

²⁴ Ulei pe pânză, 32,5 x 26,5 cm, inv. nr. 856 MAB.

²⁵ Ulei pe pânză, 36,5 x 26,5 cm, inv. nr. 1338 MAB.

Pictorul caută să surprindă jocul de umbre și lumini al înserării. Notația spontană vădește asimilarea modalităților tehnice specifice picturii în plein air.

La scurt timp după stabilirea sa la Brașov, Bulhardt a realizat o serie de peisaje dedicate melegurilor adoptive. Pictat în 1895, ciclul peisagistic *Țara Bârsei*²⁶ (Fig. 3 și 4) cuprinde patru lucrări similare ca structură, compoziție și colorit. Cadrul realist este impregnat de o atmosferă emotivă cu inflexiuni lirice, rețetă artistică caracteristică peisagisticii transilvănene.²⁷ Artistul își așează șevaletul pe dealurile ce mărginesc Țara Bârsei, de unde perspectiva se deschide larg asupra depresiunii. Compozițiile se structurează în planuri orizontale clar delimitate cromatic și structural. Perspectiva este obținută printr-o treptată atenuare coloristică spre orizont. Natura însuflețită din prim-plan este redată cu vervă coloristică, uneori prin intermediul unor tușe spontane. Nu lipsește nici elementul uman, clar individualizat sau doar schițat prin câteva pete de culoare. În planul secund și îndepărtat culoarea se așterne pe suprafețe ample, fin modulate, în tente temperate, aproape transparente. Se obține astfel un efect de contrast. Paleta cromatică, caldă și luminoasă, este alcătuită dintr-o gamă de verde, ocră și cărămiziu, imprimând o nuanță decorativă. Lumina puternică arată că lucrările sunt rodul observației nemijlocite a naturii. Tușele dezinvolve, încercările de surprindere a vibrației luminii prin intermediul culorilor, preocuparea pentru indicarea anotimpului și a momentului din zi sunt elemente ce sugerează asimilarea unor influențe impresioniste.

Nu cunoaștem nicio lucrare de pictură a lui Hans Bulhardt care să poată fi datată în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIX-lea și primii ani ai perioadei interbelice. Ca urmare, în actualul stadiu al cercetării, lipsa informațiilor nu ne permite să reconstituim evoluțiile din pictura sa, din peisagistică în particular, în acest interval.

În patrimoniul Muzeului de Artă Brașov se păstrează patru *peisaje*²⁸ din creația interbelică a pictorului. Constatăm că în peisagistica sa au survenit importante modificări. Peisajele sale din această perioadă dovedesc oscilația între tratarea în cheie naturalistă și dispoziția pentru asimilarea unor elemente postimpresioniste. Este însă vorba de o asimilare mai degrabă formală, de un postimpresionism convențional limitat la utilizarea limbajului artistic specific, care nu este însă dublat de un autentic crez artistic orientat în această direcție. Bulhardt s-a orientat spre o artă facilă, mai pe placul publicului. Cazul său nu este unul singular în pictura românească din acea perioadă. Nicolae Vermont, artist cu o solidă formație profesională, promotor la începutul secolului al XX-lea a unei arte viguroase și înnoitoare, are, în perioada interbelică, o evoluție asemănătoare.²⁹

Pictura sa este completată de o intensă activitate desfășurată în calitate de grafician. Din grafica lui Hans Bulhardt se păstrează în patrimoniul Muzeului de Artă Brașov trei lucrări de mari dimensiuni, printre care și un interesant proiect de frescă³⁰ destinat unei biserici ortodoxe, și un album conținând 131 de mici schițe și desene.

Albumul de desene³¹ este o adevărată radiografie a evoluției sale artistice. Lucrările de format mic, realizate într-o multitudine de tehnici (creion, tuș, cărbune, laviu, acuarelă etc.), dezvăluie o altă dimensiune a personalității sale artistice, mai bogată și mai complexă. Varietatea mijloacelor de expresie utilizate indică un artist care stăpânește deplin tainele meșteșugului său. Nefiind destinate publicului, exercițiile sale grafice au un grad sporit de libertate, care dezvăluie valențe și

²⁶ *Țara Bârsei I*, ulei pe pânză, 78 x 98 cm, inv. nr. 229 MAB; *Țara Bârsei II*, ulei pe pânză, 78 x 98 cm, inv. nr. 230 MAB; *Țara Bârsei III*, ulei pe pânză, 78 x 106 cm, inv. nr. 231 MAB; *Țara Bârsei IV*, ulei pe pânză, 78 x 106 cm, inv. nr. 232 MAB.

²⁷ Amelia Pavel, *op. cit.*, p. 132.

²⁸ *Peisaj*, ulei pe carton lipit pe pânză, 29,5 x 29,5 cm, semnat, nedatat, inv. nr. 692 MAB; *Peisaj*, ulei pe carton, 29,5 x 30 cm, semnat, datat 1(925), inv. nr. 693 MAB; *Peisaj de iarnă*, ulei pe carton, 33 x 45 cm, semnat, datat 1(923), inv. nr. 1332 MAB; *Peisaj*, ulei pe pânză, 53,5 x 74 cm, semnat, datat 1(935) inv. nr. 1337 MAB.

²⁹ Vezi, Amelia Pavel, Radu Ionescu, *Nicolae Vermont*, București, Editura Academiei, 1958.

³⁰ *Proiect de frescă*, acuarelă și tuș pe carton, 94 x 58,5 cm, inv. nr. 815 MAB.

³¹ *Album cu desene*, 23,5 x 30 cm, 131 de schițe și desene, inv. nr. 691 MAB.

disponibilități multiple. Preocupările sale apar mult mai largi decât sugera creația sa picturală. Predominante sunt schițele peisagistice, dar sunt bine reprezentate și scenele cu figuri decorativ-alegorice și mitologice – proiecte de frescă sau ilustrații de carte –, crochiurile portretistice și scenele de gen.

Cele câteva desene ce pot fi datate în perioada studiilor demonstrează, prin tematica și modul lor de execuție, însușirea temeinică a desenului academic, pe care se punea preponderent accentul în formația artistică dobândită în cadrul academiilor de arte. Desenul său este, chiar de la primele încercări, ferm și expresiv, lipsit de ezitări și stângăcii. Hans Bulhardt se dovedește un desenator talentat, capabil să noteze rapid și precis detaliile care individualizează motivul aflat în fața sa.

Repertoriul tematic și stilistic este unul ambivalent, îmbinând orientări diferite, chiar contrare. Observația veridică, exactă, desenul după natură, coexistă cu niște compoziții cu temă mitologică, alegorică sau literară, peisaje imaginare și fantastice. Prima orientare îl plasează în cadrul tradiției realiste predominante în grafica transilvăneană din secolul al XIX-lea și, într-o anumită măsură, în prima jumătate a secolului al XX-lea. Satele și orașele transilvănene, cu atmosfera lor specifică, o scenă surprinsă la un colț de stradă sau o banală scenă domestică, o figură pitorească, un crâmpel de natură constituie motivele asupra cărora se oprește deseori Bulhardt în schițele sale. Ilustrative sunt îndeosebi două *peisaje*³² (Fig. 5 și 6) înfățișând priveliști specifice Transilvaniei.

A doua tendință, ilustrată prin schițe realizate mai ales în primele două decenii ale secolului trecut, se sustrage îngustului cerc provincial prin abordarea unui repertoriu artistic cosmopolit, care îmbină curente și stiluri artistice active în Europa Centrală la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primii ani ai secolului al XX-lea. Remarcabilă este complexitatea și diversitatea interferențelor stilistice și culturale ce pot fi decelabile în grafica lui Hans Bulhardt. Regăsim compoziții cu tentă simbolistă, peisaje marcate de note de factură expresionistă sau trădând asimilarea unor procedee proprii simbolismului, ecouri ale romantismului, lucrări influențate de stilul Sezession-ului vienez, reflectând tendința spre decorativism caracteristică epocii, dar și sugestii impresioniste.

Privite în ansamblu, aceste preocupări sintetice reflectă conectarea sa la *Zeitgeist*-ul din preajma anului 1900. Sentimentul decadentei prezentimentul dezastrului inevitabil încurajau „dorința de a elibera arta de academismul care pătrunsese atât de puternic pretutindeni. Speranța într-o nouă artă era încurajată de ideea venirii unui alt secol și apariția unei arte noi”³³. Frământările sfârșitului de secol al XIX-lea, efervescența artistică, aspirațiile spre nou în artă, nu aveau cum să-l lase indiferent pe artistul brașovean. Tributar unei formații de factură academică, activând într-un mediu social conservator, ostil inovațiilor, Bulhardt, deși tentat de noutățile de ordin artistic, ezită, nu se poate decide să le îmbrățișeze total, ferindu-se ca în experimentele sale plastice să rupă definitiv legăturile cu academismul și tradiția. Cazul său nu este unul excepțional în pictura transilvăneană de la începutul secolului al XX-lea. Tendința de înnoire a limbajului artistic prin apelul la tematica și mijloacele de expresie proprii modernismului, însoțită de anumite rețineri, de concesiile făcute academismului, este caracteristică și altor pictori activi la Brașov în aceeași perioadă: Emerich Tamás, Arthur Coulin și Friedrich Miess. Creația lor trădează un interes similar acordat noului, care se altoiește pe o creație tributară încă academismului.³⁴ Arta Europei Centrale, cu amalgamul său stilistic, cu experimentele sale artistice, se oglindește fidel în pictura transilvăneană de la cumpăna veacurilor.

În ultimul sfert al secolului al XIX-lea simbolismul reprezenta una dintre tendințele în vogă în arta europeană. Nu atât un stil artistic, cât mai degrabă un curent ideologic, simbolismul a jucat un rol

³² *Peisaj*, cărbune pe hârtie, 49 x 37,5 cm, inv. nr. 816 MAB; *Peisaj*, cărbune pe hârtie, 58,5 x 37,5 cm, inv. nr. 917 MAB.

³³ Stephan Tschudi-Madsen, *Art Nouveau*, București, 1977, p. 39.

³⁴ Iulia Mesea, Elena Popescu, *op. cit.*, pp. 25-46; Harald Krasser, *Arthur Coulin*, București, Ed. Meridiane, 1970, pp. 24-28; Doina Udrescu, *op. cit.*, pp. 84-86.

important în subminarea academismului. Se pregătea astfel terenul pentru afirmarea expresionismului în spațiul cultural german. În simbolism arta devine expresie pură a subiectivității artistului, a emoțiilor sale. Artiștii se îndepărtează de comandamentele realului, preferând o manieră alegorică. Strâns legată de literatură, pictura simbolistă a conservat teme descinse din iconografia romantică. Artiștii care gravitează în sfera simbolismului „propuneau reducerea elementelor preluate din realitate la câteva repere sau simboluri principale, un accentuat decorativism, un pronunțat senzualism în folosirea liniei și mai ales a culorii, creând în acest fel o ambianță plină de mister”³⁵. Apelul la simbol este însă unul puternic individualizat. Simbolurile nu aparțin iconografiei tradiționale, fiind într-o mare măsură obscure și ambigue. În spațiul românesc inovațiile iconografice și stilistice caracteristice simbolismului și Jugendstil-ului au pătruns mai ales prin intermediul ilustrației de carte.³⁶

În desenele lui Hans Bulhardt apar motive specifice simbolismului, unele comune și romantismului sau preluate ulterior în Jugendstil și expresionism: copacul, crepusculul, noaptea, ruinele, dansul, puntea, învecinarea apei cu stâncă (**Fig. 7 și 8**). Integrate mai ales în schițele peisagistice, motivele cu tentă simbolistă păstrează o notă discretă care indică adeziunea incompletă la programul simbolismului. Atmosfera emană un aer ireal, aflat la granița dintre vis și realitate. Compozițiile cu figuri decorativ-algorice și mitologice sau chiar unele studii sunt tratate într-o manieră decorativă, prin recursul la linii sinuoase, siluete alungite, de o rafinată sensibilitate, în care întrezărim sugestii ale simbolismului și Jugendstil-ului (**Fig. 9**).

Unele schițe trădează o latură mai apropiată de iconografia romantismului. Sunt peisaje tulburate, neliniștite, ce redau dezlănțuirea cumplită a stihilor naturii (**Fig. 10**), peisaje nocturne ce emană o atmosferă enigmatică sau care sugerează tema romantică a solitudinii, a izolării în mijlocul naturii. Nu lipsesc nici lucrările inspirate de literatura romantică. Un ciclu de acuarele ilustrează poezii de Friedrich Schiller, printre care: *Scufundătorul*, *Tânărul în sălbăticie* și *Frumoasa din străini*. Alte peisaje, prin cadrul mohorât și cenușiu, prin sentimentul de angoasă și neliniște pe care-l transmit, trimit la repertoriul tematic al expresionismului.

În actualul stadiu al cercetării, nu putem stabili dacă mijloacele de expresie și tematica, atât de nuanțate și diverse în grafică, au influențat și pictura de șevalet a lui Hans Bulhardt sau dacă unele din proiectele de frescă, cu subiect mitologic sau alegoric, au fost transpuse în realitate. Chiar dacă nu au fost concretizate ulterior, desenele și schițele sale rămân o mărturie prețioasă asupra unui moment de răscruce al artei transilvănene.

Prin creația sa picturală, dar mai ales prin grafica sa, Hans Bulhardt este un artist care ilustrează într-un mod exemplar întâlnirea și conviețuirea dintre tradiție și formele de expresie proprii modernismului în arta transilvăneană. Și-a desfășurat activitatea într-o perioadă de radicale transformări în plan artistic, ce nu au condus însă la disoluția cadrului tradițional. Formația sa academică a rămas definitivă pentru evoluția sa, dar pe aceasta s-au alțuit elemente ale simbolismului, romantismului, Jugendstilului, chiar și unele note de factură expresionistă. În peisagistică a resimțit influențe dinspre impresionism și pictura în plein air, reperate însă indirect, prin intermediul școlii austriece de pictură. Activ într-un mediu provincial în care nu și-a putut valorifica la maxim potențialul său creator, a fost nevoit să accepte compromisuri, să practice o pictură aflată mult sub posibilitățile sale. Atașat de momentul artistic de la confluența secolelor XIX-XX, de la un anumit punct al vieții sale nu a mai reușit să se adapteze rapidelor mutații din arta modernă, pierzând contactul cu orientările artistice cele mai avansate.

³⁵ Doina Udrescu, *op. cit.*, p. 71.

³⁶ Amelia Pavel, *Desenul românesc în prima jumătate a secolului XX*, București, Ed. Meridiane, 1984, p. 21.

Creația sa artistică, rămasă în mare măsură inedită, este definitorie pentru perioada de tranziție spre modernitate a artei din spațiul intracarpatic, aruncând o nouă lumină asupra acestui capitol semnificativ din istoria artei transilvănene, din nefericire încă puțin cunoscut. Nutrim speranța că cercetările ulterioare întreprinse asupra vieții și activității lui Hans Bulhardt vor îmbogăți și nuanța portretul acestui artist brașovean.

Abstract

Modern Transylvanian art is characterized by a paradoxical coexistence among tradition and innovation. In a traditional and conservative society elements of modern art arise, but the academic art remains all the same well appreciated by the audience.

Hans Bulhardt was born in Campulung-Moldovenesc, in 1858. Beginning with 1878 he was studying painting and drawing at the Fine Arts Academy from Vienna. His professors were the following painters: Eduard von Lichtenfels, Hans Makart and Carl Leopold Müller. When graduating the Academy he acquired the titles of drawing professor and academic painter. During that time, he was also studying architecture with Theophil Hansen. Bulhardt participated at the Great Art Exhibition which took place at Sibiu in 1887. From 1889 he established in Brasov, where he lived and worked for the rest of his life. Hans Bulhardt died in 1937.

Hans Bulhardt was active as a freelance artist. Without a solid material situation, he was forced to practise various kinds of activities: scenic design for theatres in many Transylvanian towns, painting icons and churches; he also did some restoration works. Although many of his works were lost, some of them still exist and are sheltered especially in the collection of Brasov Art Museum.

His portraits are showing an artist who possessed good skills in portraiture and a solid academic training. On the other hand his landscapes indicate influences of Austrian landscape artists (Biedermeier landscape and atmospheric Impressionism School). In graphic art he gave up Academism, experiencing new forms of art expression. Bulhardt's drawings prove contacts with a variety of modern art styles: Symbolism, Romanticism, Expressionism and Wiener Sezession.

Bulhardt was interested in the modern innovations which appeared in the Central European art during that period. The academic formation still marked his artistic evolution. Through his entire creation, Bulhardt illustrated in an exemplary manner the clash between modernism and tradition in Transylvanian art at the end of 19th century and in the first decades of 20th century. He is a representative artist for that period of Transylvanian art history.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

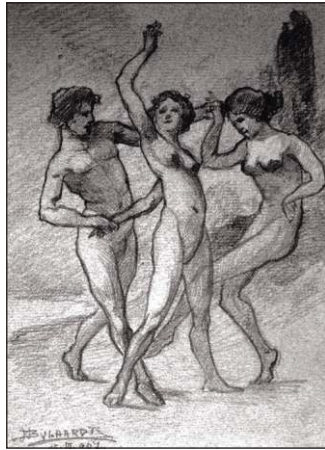

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11